



המכון הישראלי  
לדמוקרטיה

www.idi.org.il

י"ט באב תשפ"ה  
13 באוגוסט 2025

לכבוד

עו"ד שרית שפילגשטיין

היועצת המשפטית למשרד החינוך

שלום רב,

הנדון: טיוטת תיקון לתקנון פרסי ישראל – נוסח להערות הציבור

אמיר אלשטיין  
יו"ר הוועד המנהל

הנשיא העשירי ראובן ריבלין  
יו"ר של כבוד

יוחנן פלסנר  
נשיא

#### חברי הוועד המנהל

עו"ד ליאת אהרנסון  
אלי גרונר  
פרופ' ורד וניצקי-סרוסי  
ד"ר חן ליכטנשטיין  
מזל מועלם  
שגיר לשעבר שלי מרידור  
פרופ' פאדיה נאסר אבו-אלהיג'א  
עו"ד אבי פישר  
ד"ר מיכל צור  
יוסי קוצ'יק

#### המועצה הבינלאומית

פרופ' רונלד דניאלס, יו"ר  
השופטת רוזלי סילברמן אבליה, קנדה  
אן אפלכאוס, ארה"ב  
השופטת דורית ביניש, ישראל  
השופט סטיבן ברייך, ארה"ב  
פרופ' משה הלברטל, ישראל  
פרופ' כריסטוף מרקשיס, גרמניה  
ד"ר שרון נדריאן, ארה"ב  
השופט אברהם סופר, ארה"ב  
ברט טפנס, ארה"ב  
פרופ' גרהרד קספר, ארה"ב  
הארייט שליפר, ארה"ב

#### סגני נשיא

פרופ' סוזי נבות, מחקר  
ד"ר ישי ג'סי (ג'סי) פרס, אסטרטגיה

#### עמיתים בכירים

פרופ' תמר הרמן  
פרופ' נתן זוסמן (אורח)  
פרופ' עמיחי כהן  
מר תומר לוטן (אורח)  
פרופ' יותם מרגלית  
פרופ' דניאל סטמן  
פרופ' בני פורת  
פרופ' קרנית פלוג  
פרופ' מרדכי קרמניצר  
פרופ' גדעון רהט  
ד"ר תהילה שורץ אלטשולר  
פרופ' יובל שני

#### מייסדים

ד"ר אריק כרמון  
ברנרד מרכוס (1929-2024)  
מזכיר המדינה ג'ורג' שולץ (1920-2021)

במענה לפרסומכם שבנדון תפורט להלן התייחסותי לטיטות התיקון לתקנון פרסי ישראל.

אבקש להתמקד בעיקר בהוראה המבקשת להגביל מועמדות, ולהבהיר מדוע טמונה בה פגיעה של ממש בפרסי ישראל, במעמדם הציבורי, ממלכתיותם ויוקרתם, וכיצד הוראה זו היא בגדר מהלך נוסף לצמצום חופש הביטוי והמחשבה החופשית במדינת ישראל ובאופייה הדמוקרטי, רכיב המתחבר לשורת מהלכים ברוח זו בהם נוקטים ממשלת ישראל ונבחר ציבור בשנים האחרונות.

#### התיקון המוצע

פרס ישראל מוענק בהתאם להליך הקבוע בתקנון שקובע שר החינוך. התיקונים המוצעים בו הם שניים:

- א. הוספת שני פרסים ייחודיים שיוענקו מדי שנה נוסף על פרס מפעל חיים. האחד "פרס יהדות התפוצות", עבור תרומה משמעותית לחיזוק הקשר עם יהדות התפוצות או תרומה משמעותית למענה, שיוכל לקבל גם מי שאינו אזרח ישראל ותושב בה. השני "פרס עבור מועמדים צעירים פורצי דרך", עבור פעילות שהביאה לשינוי חברתי נרחב ומשמעותי.
- ב. הגבלת המועמדות לכל הפרסים כך שלא יוכל לקבלה "אדם אשר פעל לנקיטת הליכים משפטיים או מדיניים בין לאומיים, נגד חיילי צבא ההגנה לישראל בשל פעולה שביצעו במסגרת תפקידם, או נגד מדינת ישראל או מי ממוסדותיה, וזאת באופן יזום, לרבות באחת או יותר מהדרכים הבאות: הגשת תלונה או בקשה נקיטה בהליכים כאמור, כעותר ציבורי; פתיחה בהליכים כאמור, סיוע חוזר ונשנה לפתיחתם, או ייצוג במסגרתם; גיוס כספים או משאבים לנקיטת הליכים כאמור.
- והכל, אלא אם חזר בו מהפעילות, על ידי הפסקה מכוונת שלה, או הביע חרטה בפומבי על ביצוע הפעילות."



המכון הישראלי  
לדמוקרטיה

הערותיי יתמקדו בסעיף ב' להצעת התיקון.

### רקע - פרסי ישראל כפרסים ממלכתיים

פרסי ישראל מוענקים על ידי מדינת ישראל זה למעלה משבעים שנה, החל משנת 1953 והם הפרסים החשובים והיוקרתיים ביותר המוענקים על ידה.

פרס ישראל נושא משמעות ממלכתית. כפי שקבע בית המשפט, הפרס:

"נושא משמעות ממלכתית חשובה, שיסודה במתן ביטוי של הוקרת העם והמדינה לפרטים ולגופים אשר השקיעו את מיטב כוחם וכישרונם להשגת יעדים חשובים בתחומי חשיבה ועשייה שונים. הוא נועד לעודד ולחזק את הכוחות המובילים בחברה בתחומים השונים למיצוי יכולותיהם, כדי להגשים ערכים בסיסיים לקידומה של החברה הישראלית כחברה ערכית הבנויה על ערכי הדמוקרטיה וכבוד האדם, החותרת לפיתוח החשיבה האנושית בתרבות, במדע מדויק ובמדעי הרוח, לקדמת האדם ולרווחתו. הפרס מבקש להטמיע מסר חינוכי בדבר חשיבותה של התרומה הערכית לחברה בתחומים המרכזיים בהוויתה. התהליך להגשמת הערכים העומדים מאחורי מוסד פרס ישראל הוא בעל אופי ציבורי-ממלכתי, והוא מוביל לאחד האירועים החגיגיים והחשובים ביותר מבין אירועי יום העצמאות בכל שנה [...] בעיקר בשל משמעותו הממלכתית של מוסד פרס ישראל, יוקרתו וחשיבותו בהקשר קונקרטי זה."<sup>1</sup>

בית המשפט נקט ריסון מרבי כלפי פעולות ועדות השיפוט ושרי החינוך באשר להחלטה להעניק את הפרס לפלוני או לאלמוני ובשיקול הדעת של הוועדות או של שר החינוך. עמדתו המרוסנת של בית המשפט מבוססת על הימנעותו ממעורבות בתחום מתן פרסים וציונים בהינתן שיקול דעת רחב לגורמים המחליטים על הענקת פרסים. כמו כן, מעמדו המיוחד של פרס ישראל מעניק משנה תוקף לריסון זה. בית המשפט שב והדגיש את החשיבות למנוע השפעות של גורמים פוליטיים על הענקתו ואת החשיבות בשמירה על מקצועיות ועל עצמאותן של ועדות הפרסים:

"נראה כי יסודו של הפרס על הסדר וולונטרי מבטיח ביתר שאת את עצמאותן של ועדות השופטים ומגן על הפרס – חרף היותו פרס ממלכתי – מפני השפעותיהם של גורמים פוליטיים."<sup>2</sup>

בדונו בפרס ישראל כפרס ממלכתי, חידד בית המשפט את הקשר בין יסודות הממלכתית לבין הבטחת חופש הביטוי בחברה דמוקרטית. קשר זה מחייב

---

<sup>1</sup> בג"ץ 3346/09 פורום משפטי למען ארץ ישראל נ' שר החינוך (לא פורסם, 26.4.2009), פס'

19–18.

<sup>2</sup> בג"ץ 2769/04 יהלום נ' שרת החינוך התרבות והספורט (לא פורסם, 19.4.2004)



## המכון הישראלי לדמוקרטיה

הימנעות מהגבלה של דעות או השקפות שאינן קונצנזואליות או שאינן עולות בקנה אחד עם גישה מפלגתית-פוליטית מסוימת. וכך קבע בית המשפט:

"הזכייה בפרס ממלכתי בגין הישגים מקצועיים, מצוינות או תרומה אישית לחברה ולמדינה, ראוי לה שלא תוגבל לדמויות המצויות בלב הקונצנזוס ושאימירותיהם בגדר המקובל, אלא תיעשה בעיקרה על פי בחינת המועמדים לגופם, על פי עשייתם, הישגיהם ותרומתם המקצועית."<sup>3</sup>

במאמרי "הממלכתיות כערך משפטי", שחיברתי יחד עם ד"ר עמרי בן-צבי, נדונה משמעותה של הממלכתיות כעקרון וביטוייה כערך משפטי.<sup>4</sup> המאמר מתאר כיצד הממלכתיות משמשת במשפט הישראלי לאפיון מוסדות מסוימים ופעולות מסוימות במשפט הציבורי, ומכוחו של אפיון זה, ועל יסוד הצדקותיו – נגזרות חובות המוטלות על גורמים שלטוניים שונים:

"דומה שביסודו של מושג הממלכתיות, כפי שמשמשים בו המחוקק ובית המשפט, מצוי ערך חוץ-משפטי ש'נשאב', לנוכח חשיבותו, אל מערכת המשפט. השימוש בערך זה נעשה מתוך הדגשה של שני היבטים מרכזיים שלו, אשר שלובים זה בזה: ההיבט הראשון הוא מחויבות המדינה ואחריותה לקיומה של זהות חברתית משותפת של אזרחיה, המבטיחה אחדות ולכידות חברתית. זהות חברתית זו מיוסדת על עקרונות, ערכים וסמלים משותפים, אשר קיומם נתפס כבעל משמעות מרכזית למדינה ולחברה הישראלית. ההיבט השני הוא חשיבות קיומה של המסגרת המוסדית של המדינה, המבססת את התשתית משטרית שיש בה כדי להבטיח את התנהלות המדינה על פי העקרונות הנובעים מזהות המדינה, כמדינת לאום שהיא בה בעת דמוקרטיה ליברלית. עיקרם של אלה הוא ייסוד המדינה על פי עקרונות מגילת העצמאות והיותה של המדינה מדינה יהודית ודמוקרטית [...]. המחוקק ובית המשפט השתמשו במושג ממלכתיות לנוכח היבטיו אלו כדי לסמן בתוך מערכת המשפט הן ערכים מרכזיים ותשתיתיים לחברה, והן א-מפלגתיות וא-פוליטיות המתחייבות בפעולות המוסדות למיניהם. בכך העניקו למושג כוח נורמטיבי (גם אם מוגבל, וברמת הפשטה גבוהה יחסית) והשפעה אופרטיבית מסוימת שהיא מעבר להשפעה רטורית."<sup>5</sup>

בהמשך המאמר, התייחסנו ספציפית לפרסי ישראל כהמחשה:

"משמעותו הסמלית של מוסד פרסי ישראל להבטחתו של ערך הממלכתיות ותחושת השייכות והלכידות בחברה הישראלית באים לידי ביטוי מרכזי בפסיקה בנושא פרסי ישראל [...]. המוסד פרס ישראל נבחן על רקע היתרון

<sup>3</sup> בג"ץ 2454/08 פורום משפטי למען ארץ ישראל נ.ל. שרת החינוך (לא פורסם, 17.4.2008), פסקה 10.

<sup>4</sup> עדנה הראל פישר ועמרי בן-צבי, "ממלכתיות כערך משפטי", **ממלכתיות במאה העשרים ואחת** (ידידיה שטרן, עורך) (2021), 211.

<sup>5</sup> שם, עמ' 236.

שנודע לחברה בעצם קיומם של טקסים וסמלים מאחדים במסגרת טקסי יום העצמאות, שעניינם הענקת פרסים על הצטיינות יוצאת דופן ועל הגשמה מיוחדת של מחויבות לחברה. בפסקי הדין הבוחנים את ביצוע פעולות המינהל הציבורי והחלטות המתקבלות בנושא מושם דגש על חשיבותו של הפרס כסמל. חשיבות זו תובטח אם יישמר עקרון הבחירה הלא-מפלגתית והא-פוליטית, ואם תכובד הנאמנות למשמעות הציבורית שבו. אלה עולים בקנה אחד עם עקרונות יסוד מרכזיים נוספים של שיטת המשטר הישראלית שיש בהם כדי להבטיח תחושת שייכות ולכידות, ובהם חופש הביטוי ועקרונות ההגינות המשטרית, קרי ההליך המנהלי התקין. במובן זה, עניינו של פרס ישראל מבהיר כיצד החובה לפעול בממלכתיות מוטלת על מוסדות השלטון, והיא חלה כלפי אזרחי המדינה לשם הגשמת משמעות הסמלית העמוקה. מקבלי הפרס אינם מחויבים בממלכתיות כתנאי לקבלת הפרס, אלא מקבלים אותו כהוקרה על הישגיהם האישיים ותרומתם לחברה ולמדינה, ובכך ממומשת הממלכתיות.<sup>6</sup>

### השפעת התיקון המוצע על ממלכתיות הפרס

התיקון המוצע חותר תחת ממלכתיות הפרס ועלול להביא לאובדן יוקרתו ומעמדו הייחודי, לאובדן הקונצנזוס סביב הענקתו, לפגיעה בסמליותו ובאחדות שהוא נושא עימו. תחת זאת הפרס עלול להיות מזוהה כפרס פוליטי-מפלגתי, המבקש להעניק יוקרה לתומכי הממשלה המכהנת ולהם בלבד. כל זאת, נוכח המשמעות העולה ממנו לפיה העברת ביקורת פומבית על המדינה, מוסד ממוסדותיה או פעולות חיילי צה"ל על בסיס סטנדרטים של מוסר אוניברסאלי ומשפט העמים או משפט ונוהג בינלאומי, הם ביסודם לא-לגיטימיים, אם וככל שהם סותרים את עמדת הממשלה ומעשיה ואם הביקורת היא בעלת השפעה.

הסדר הבינלאומי מבוסס על כוחות מרסנים מוסכמים שנועדו להבטיח, בין היתר, כי מדינות לא יחרגו מסטנדרטים הומניים, ובראשם סטנדרטים שהכרחיותם הובנה לאחר מוראות מלחמת העולם השנייה ושואת העם היהודי באופן ספציפי. כזכור, גם מייסדי המדינה ראו את משפט העמים והסדר הבינלאומי כיסוד בקיומה של המדינה, כאמור במגילת העצמאות:

"מדינת ישראל [...] תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל; [...] ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות. [...] אנו קוראים לאומות המאוחדות לתת יד לעם היהודי בבניין מדינתו ולקבל את מדינת ישראל לתוך משפחת העמים."

המסר העולה מן ההוראה המוצעת בתיקון תקנון פרס ישראל הוא כי הסדר העולמי והשותפות של מדינת ישראל במשפחת העמים אינם רצויים עוד, אם חלילה

<sup>6</sup> שם, עמ' 252.

משמעותם נקיטה בהליכים מדיניים או משפטיים כנגד מדינת ישראל, מוסד ממוסדותיה או חיילי צה"ל. בניגוד לאמור במגילת העצמאות, התיקון מבטא גם את ההשקפה כי אין מקום עוד למוסר הנביאים ולא ניתן לשבח ולהלל בימינו את בני דמותם המודרניים של הנביאים, ככל שהם מבקרים את פעולות הממשל. אלא, יש להרחיקם מן העיר ולהפוך אותם ללא-לגיטימיים. מי שיבקר את הממשלה בהקשרים אלה, באופן פומבי שטמונה בו אפשרות השפעה, לא יוכל לראות עצמו מועמד לפרס ישראל.

הפגמים בהוראה המוצעת החותרים תחת ממלכתיותו:

#### א. הקניית שיקול דעת רחב לפסילת מועמדים בגין הבעת עמדות פוליטיות

- התיקון המוצע עתיר בביטויים המשקפים הגנה, לכאורה, על מדינת ישראל וחיילי צבא ההגנה לישראל מפני אויבים הקמים עליהם, באמצעות רצף של ביטויים עמומים ולא מוגדרים. **שיקול הדעת הרחב מוקנה לשר שהוא גורם פוליטי-מפלגתי ולפועלים על פי הנחיותיו.** שהרי, תנאי מוקדם למועמדות הוא תנאי אשר עתיד להיות מפורש באופן אדמיניסטרטיבי ובנוסף, עתיד להקנות לשר שיקול דעת למנוע את מתן הפרס גם לאחר המלצתה של ועדת פרס על מועמד זוכה.

ב. התיקון מהווה קריאה לחיטוט מאוחר, ציבורי, בעברו הפוליטי של כל מי שוועדות הפרס יבחרו בו, בניסיון להבטיח את "נאמנותו" לקודים פוליטיים מסוימים כתנאי לקבלת פרס ישראל. בהקשר זה חזינו כבר בשנים האחרונות במספר דוגמאות, והאחרונה שבהם בעניין הטענות כנגד פרופ' אוה אילוז, בגין עצומה עליה חתמה ארבע שנים קודם לכן לבית הדין הפלילי הבינלאומי בהאג, בקריאה שיחקור טענות לפשעי מלחמה של חיילי צה"ל שאינם נחקרים על ידי ישראל באופן מספק.<sup>7</sup>

ג. קדם לפרשה זו עניינו של פרופ' גולדרייך שוועדת הפרס החליטה פה אחד להעניק לו פרס בשל הצטיינות והישגים פורצי דרך בתחום המתמטיקה וחקר מדעי המחשב. שר החינוך ביקש למנוע את הענקת הפרס בשל עצומה עליה חתם פרופ' גולדרייך, שבמסגרתה התבקש האיחוד האירופי ליישם את מדיניותו שלא לשתף פעולה עם מוסדות ישראליים הפועלים ביהודה ושומרון (והגם שמדינת ישראל עצמה הסכימה להחרגתם בהסכם). בית המשפט העליון קבע במסגרת פסק הדין הרוב בעניינו:

"[...] פרס ישראל ניתן על בסיס שיקולים מקצועיים מובהקים, שעליהם אמונים חברי הוועדה – אנשי מקצוע המומחים בתחומים (שכזכור, ממונים על-ידי שר החינוך). לחברי הוועדה יתרון ניכר, כמעט מכריע, בכל הנוגע לבחירת המועמד הראוי ביותר לקבל פרס ישראל בשל כישוריו, תרומתו והישגיו המקצועיים יוצאי הדופן. [...] יודגש איפוא כי ככלל, שיקול הדעת של שר החינוך לא כולל ביקורת

<sup>7</sup> תמר טרבלסי חדד, בגלל פנייה לבית הדין הבינלאומי בהאג: השר קיש נגד פרס ישראל לפרופ' אוה אילוז, ynet, 24.3.2025; תמר טרבלסי חדד, פרס ישראל לסוציולוגיה לא יוענק השנה, אוה אילוז: 'עדים לקריסת שלטון החוק', ynet, 6.4.2024.

על המלצות הוועדה לגופן, על בסיס שיקולים חברתיים, ערכיים או מוסריים, שנוגעים לאופיו של המועמד, לעמדותיו, ולהתבטאויותיו בהקשרים כלליים. שיקולים אלה הם שיקולים "חיצוניים" שכלל, אין לתת להם כל משקל במסגרת בחינת מועמדות לפרס ישראל – הן משום שהם **חורגים מן המסגרת המקצועית** העומדת לבחינה של ועדת הפרס; והן מחמת **החשש לפגיעה בחופש הביטוי** של מועמדים לפרס ישראל, הכולל גם את זכותם להביע עמדות חריגות, ואף מכעיסות, בעיני הציבור או חלקים ממנו.<sup>8</sup> (ההדגשות במקור- ע.ה.)

ובהמשך:

"לא בכדי ניתן פרס ישראל לדורותיו על בסיס מצוינות ותרומה מקצועית מובהקת, שנבחנות על-ידי ועדת מומחים, ולא על בסיס שיקולים חברתיים-ערכיים, שהגבול בינם לבין שיקולים פוליטיים – עמום. אופי זה של הפרס, הביא לעליית קרנו כפרס הממלכתי החשוב ביותר שמדינת ישראל מעניקה לבניה ולבנותיה. מי יתן ויוקרתו של הפרס תוסיף ללוות אותנו לדורות, וכי השאיפה לאחדות שעמדה אף היא בלב מוסד פרס ישראל – תוסיף ותתגשם."<sup>9</sup>

לא מיותר להזכיר בהקשר זה גם את עניינה של פרופ' אמיתי, אשר מספר שנים קודם לכן הכריע בית המשפט העליון כנגד החלטתו של השר אקוניס, אז שר המדע והטכנולוגיה, שלא למנותה לתפקיד בקרן דו-לאומית למדע בשל עצומה עליה חתמה שש-עשרה שנים קודם לכן.<sup>10</sup> בית המשפט הבהיר את הפסול שבהתניית החלטה המבוססת על טעמים מקצועיים-מדעיים מובהקים בבחינה של עמדה פוליטית, וכן את העדר הפסול בחתימה על עצומה שאינה עולה כדי מעשה פלילי.

#### ד. הסדר עמום הנוקט במונחים בעלי הקשרים פוליטיים מובהקים -

התיקון לא מגדיר "נקיטה בהליכים מדיניים או משפטיים", האם כל דיון בגוף בינלאומי המוקם על ידי מדינות עולה כדי "נקיטה בהליכים מדיניים", ומתי פנייה לנציג מדינה זרה משמעותה "הליך מדיני"? התיקון לא מבהיר מתי הופכים הליכים מדיניים או משפטיים להיות "נגד", בין אם אלה "חיילי צבא ההגנה לישראל בשל פעולה שביצעו במסגרת תפקידם" ובין אם מדובר במדינת ישראל ומוסדותיה. האם כל ביקורת על מדינת ישראל היא "נגדה" או שמא מבקשת להיות דווקא בעדה, לשפר ולטייב את פעולותיה?

<sup>8</sup> בג"צ 8076/21 ועדת השופטים להענקת פרס ישראל לשנת תשפ"א בתחום חקר מדעי המחשב נ' שרת החינוך (29.3.2022), פסקאות 33-34 לפסה"ד.

<sup>9</sup> שם, פסקה 45 לפסה"ד.

<sup>10</sup> בג"ץ 5769/18 פרופ' יעל אמיתי נ. שר המדע והטכנולוגיה (04.03.2019); משה גורלי, "אקוניס ממשיך לסחוט את הלימון: דיון נוסף בבג"ץ בפרשת מינוי הפרופ' יעל אמיתי", כלכליסט, 1.7.2029.

לא למותר להזכיר כי מעת לעת ממשלת ישראל מסתייעת בביקורת גורמים בינלאומיים כאשר הם תואמים את מדיניותה, כמו ביקורת ה-OECD על מנגנוני רגולציה בישראל.<sup>11</sup> בה בעת מוצע ליצור דה-לגיטימציה בגין מעורבות בביקורת של מוסדות בינלאומיים על מדיניות הממשלה ועל מידת עמידתה בסטנדרטים בינלאומיים?

נוסח התיקון מותיר מרחב להפעלת שיקול דעת פרשני בידי השר או לפי הנחיותיו, הן לסיווג הפעולות אם "לנו" או "לצרינו" ומה עולה כדי "נקיטה בהליך", "סיוע", "בקשה" או "גיוס משאבים"; מותיר עמום את השאלה המינהלית של אופן הוכחת הפעולות הנטענות כנגד המועמד, משקל הראיות והליכים הוגנים לבחינת הטענות; עמומים גם ההקשרים האופרטיביים, למשל: עד כמה אחורה בזמן ראוי לחפש בעברו של מועמד? או לעניין אפשרות ה"רהביליטציה" של מועמד - מהי "חזרה מפעילות" או "הפסקה מכוונת שלה", ומה יספק את הדרישה ל"חרטה בפומבי", כך שתפיס את דעת מקבלי ההחלטות.

כל אלה שאלות שעצם הפירוט שלהן ממחיש עד כמה יש בתיקון המוצע כדי להקנות שיקול דעת מנהלי לגורמים פוליטיים או להנחייתם, בעניינים הנוגעים לעמדות פוליטיות ופעילות אזרחית של אזרחים, במנותק ממצוינות מקצועית והצטיינות בעשייה; ועד כמה יש בתיקון כדי לקדם מנגנונים המעלים דימויים של מקרתיזם ומשטרים דכאניים אחרים אשר מוכרים מן ההיסטוריה המודרנית.

### השתלבות התיקון במגמה לצמצם לגיטימציה של מרחבי המחשבה והביטוי

בשנים האחרונות מתקיים מהלך רב-ממדי ליצור דה-לגיטימציה של עמדות ביקורתיות כנגד הממשלה ומדיניותה, אף אם ההחזקה בהן חוקית לחלוטין. מהלך זה התחזק משמעותית לאחר אירועי 7 באוקטובר 2023 ופרוץ מלחמת חרבות ברזל. זאת, בעיקר בהקשר של מדיניות חוץ ובטחון ובכל עניין הנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני והמעמד, הזכויות והזהות של פלסטינים ובני החברה הערבית במדינת ישראל. מי שהם בעלי עמדות פוליטיות שאינן תואמים למדיניות הממשלה או שהם ביקורתיים כלפיה מסווגים כבוגדים, מסיתים, מסייעים לאויבי המדינה וכיוב'.<sup>12</sup>

**מגמה זו מופנית באופן מיוחד כלפי מרחבים שליבתם חופש מחשבה, ביקורתיות ויצירה, ובהם תחומי העיתונות, האקדמיה, החינוך והתרבות.** אלה הם תחומים חיוניים לחברה דמוקרטית, חיונית ותוססת שיש ביכולתה גם לקיים בחינה וביקורת ושיפור עצמי. תחת זאת, בשורה של הצהרות וצעדים מבקשים גורמים שונים, ובראשם נבחר ציבור ומחוקקים, לקדם דה-לגיטימציה של אנשי אקדמיה, אנשי תקשורת ועיתונות, אמנים ויוצרים וכן של אנשי חינוך, אם וככל שהם

<sup>11</sup> ראו כדוגמא הפתיח להחלטת הממשלה 4398 מיום 23.12.2018 "רגולציה חכמה - יישום המלצות ארגון ה-OECD ותיקון החלטת ממשלה".

מביעים עמדות ביקורתיות בהקשרים האמורים.<sup>12</sup> בפועל, יש בכך כדי לצמצם את חופש הביטוי וחירות המחשבה הנתונים על פי חוק לכל אזרח ולהרחיק מן המרחבים הציבוריים שיח מגוון וביקורתי. מגמה זו מופנית גם כנגד החברה האזרחית, דוגמת התיקון לחוק העמותות, התש"ס-1980, המקודם בימים אלה בכנסת ולפיו יוטל מיסוי כבד ייחודי של 23% על הכנסות עמותה מישות מדינית זרה, ככל שהעמותה לא תכריז שהיא אינה מבקרת את מדיניות הממשלה או פועלת לשנותה.<sup>13</sup>

ראוי להזכיר כי חופש הביטוי של כל אזרח מוגבל בדין הפלילי במספר איסורים מרכזיים: איסור הסתה ל אלימות, לגזענות ואיסור הסתה לטרור. העמדה לדין פלילי נעשית רק לאחר בחינת הביטויים בידי גורמי האכיפה ובחינת עמידתם של הביטויים באיזונים הקבועים בדבר החקיקה. לעומת זאת, בענייננו מוצע שגורם מנהלי יחליט כי אדם מנוע מלקבל פרס יוקרתי מקצועי מדעי וזאת בשל ביטויים שאין איסור פלילי על אמירתם וללא כל איזונים הסתברותיים או הגבלות ראייתיות ואחרות.

אפילו החוק למניעת פגיעה במדינת ישראל באמצעות חרם, התשע"א-2011, אשר קובע סנקציות אזרחיות בגין אמירות שעניינן בנקיטת חרם כנגד מדינת ישראל ואין בגדר עבירה פלילית, כולל בהוראתו מבחנים הסתברותיים והגדרות מפורטות, וההכרעה בדבר התקיימות העוולה נתונה בידי בית המשפט (לעומת זאת, לא למותר להזכיר כי חוקתיות הסנקציות המנהליות באותו החוק לא הוכרעה ובית המשפט העליון הותיר אותה לדיון עתידי על פי חקיקת המשנה שתיקבע והיישום בפועל, בדומה לקביעה שקבע לעניין יישום הוראות סעיף 3ב לחוק יסודות התקציב, התשמ"ה – 1985).<sup>14</sup> אזכור ההגבלות המוטלות על ביטוי הקורא לחרם מחייב גם להבהיר את חריגותה של הקריאה לחרם בהקשרי חופש הביטוי. כפי שהבהיר זאת בית המשפט: "החרם הוא כלי יוצא דופן בארגז הכלים של חופש הביטוי [...] חרם אקדמי-תרבותי מהווה סתימת פיות במובן הפשוט של המילה."<sup>15</sup> בנוסף, נזכיר גם את אמירת האגב של כב' השופטת וילנר בפרשת גולדרייך, לפיה "[...] החומרה הרבה הנלווית לשימוש בכלי של חרם [...] יכול לדידי בנסיבות המתאימות להוות שיקול חיצוני המצדיק את שלילת הפרס".<sup>16</sup>

לאור כל זאת, חשוב לשוב ולהדגיש: התיקון המוצע לתקנון הפרס אינו עוסק בקריאות לחרם של המועמד, אלא בעמדות פוליטיות ובקריאה לפעולה בהתאם לאותן עמדות, עמדות ופעולות שאינן מהוות הפרת חוק ואינן אסורות בדין.

<sup>12</sup> עדנה הראל פישר, "המרחב האקדמי לשיטתם של המבקשים למנוע 'הסתה לטרור'", תגובות, עיוני משפט, מאי 2025.

<sup>13</sup> ראו "נוסח מטעם יו"ר ועדת החוקה לקראת דיון ביום 22.7.2025 / הכנה לקריאה ראשונה של הצעת חוק העמותות (תיקון – תרומה מישות מדינית זרה), התשפ"ה – 2024, פ/5222 של חה"כ אריאל קלנר".

<sup>14</sup> בג"ץ 5239/11 אורי אבנרי ואחרים נ' הכנסת (15.4.2015); בג"ץ 3429/11 בוגרי התיכון הערבי האורתודוקסי בחיפה נ' שר האוצר (5.1.2012).

<sup>15</sup> בג"ץ 5239/11, שם.

<sup>16</sup> בג"ץ 8076/21, לעיל ה"ש 8, בפסקה 43.

המגמה הפוליטית למניעת הוקרה במסגרת פרסי ישראל למי שהם מבקרי הממשלה, כחלק מדה-לגיטימציה של חופש הביטוי בכלל והפוליטי בפרט באה לידי ביטוי גם בעניין פרסי ישראל לקראת יום העצמאות בשנת 2024, עת שר החינוך ביקש למנוע מתן פרס מפעל חיים למועמד שבחרה וועדת הפרס: אייל ולדמן. כתיבי בי-דין ובקשות שהוגשו בתמיכה לעתירה בעניין זה, קודם ששר החינוך חזר בו, שיקפו כיצד עמדה ביסוד הדברים עובדת היותו של מר ולדמן ממבקר המהלכים של הממשלה ל"רפורמה משפטית"/מהפכה משטרית.<sup>17</sup>

### הפגיעה ביקורת הפרס והפיכתו לפרס פוליטי

נוכח כל האמור, התיקון מעורר חשש כי כוונת המציעים להגביל את המועמדות למי שלא חטא בפעולות על-פי עמדות שאינן עולות בקנה אחד עם עמדת הממשלה ושריה, ומתוך שכך הם מסווגות "נגד המדינה", וליישום על פי שיקול דעתו של השר או בהנחייתו, תוך שימוש בו ככלי פוליטי-מפלגתי. קרי, שהתיקון נועד להגבלת המועמדות מטעמים של השקפה פוליטית גרידא, לשלול את הלגיטימציה של התנגדות לממשלה על בסיס ערכים בינלאומיים ולהשפיע בפועל על מרחבי הלגיטימציה של השיח, חופש הביטוי, חופש המחשבה וחופש המחאה בישראל.<sup>18</sup>

פרס לבעלי הישגים של ממש במגוון תחומי מדע, יצירה ופעילות חברתית אינו יכול לשמר את יוקרתו ומעמדו אם הוא פוסל הכלה של מי שעשייתם יוצאת הדופן, הישגיהם והשפעתם נעשים על ידי מי שאינם נושאים בהשקפה פוליטית מסוימת. בעייתיות מיוחדת מתבטאת בהקשר זה בתחומי האמנות והיצירה שאופיים לאתגר, לשקף שאלות וביקורת כלפי החברה והשלטון.

זיהוי של הפרס כפרס המונע משיקולים פוליטיים עתיד להשפיע גם על מידת המוכנות להזדהות עימו מצד בעלי מעמד בכיר בתחומי הידע, המחקר והעשייה, שעלולים להמנע מלשתף פעולה עם הפרס והליכיו. כך, ככל שיתפס כפרס פוליטי, הם עלולים לסרב לפניות להשתתף בוועדות הפרס, להמנע מהגשת מועמדות, לסרב לקבלת הפרס ועוד.

### לסיכום

התיקון המוצע בסעיף ב' לנוסח לתיקון תקנון פרס ישראל, כפי שפורסם להערות הציבור, משתלב בשיח נרחב של דה-לגיטימציה לעמדות פוליטיות של חלקים בציבור הישראלי, ובמיוחד כשהן משקפות ביקורת כנגד הממשלה או אופן התנהלותה המדיני או הצבאי של המדינה ומוסדותיה.

<sup>17</sup> בג"ץ 1651-24 שחר בן מאיר עו"ד נ' חה"כ יואב קיש שר החינוך (25.3.2024).

<sup>18</sup> דה-לגיטימציה מתבטאת גם בצמצום ההגנה של המשטרה על חופש המחאה, שהחמיר לאחר פרוץ מלחמת חרבות ברזל ובמיוחד במהלך המערכה "עם כלביא", וראו גם: עדנה הראל פישר ועמיר פוקס, "מחויבות המשטרה להגנה על חופש המחאה – גם ובעיקר בעת מלחמה", המכון הישראלי לדמוקרטיה, 26.6.2025.

דה לגיטימציה זו באה לידי ביטוי ביוזמות שונות, לרבות ביוזמות חקיקה להגבלת חופש הביטוי וחופש העיסוק של בעלי עמדות אלה, התערבות בתכנים במוסדות האמונים על חירות המחשבה והיצירה או צמצום מקורות המימון שלהם על בסיס תכניהם ופעילותם.

החלת מגבלות אלה על מועמדות לפרס ישראל תחתור תחת ממלכתיותו, יוקרתו, ועצם קיומו כפרס אשר מעיד באופן ממשי ואמיתי על מצויינות.

בברכה



עדנה הראל פישר, עו"ד

עמיתת מחקר וראשת התכנית לאתיקה שלטונית ומאבק בשחיתות